

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกเพื่อช่วยสอนวิธีการหลุดพ้นจากความทุกข์ให้แก่เวไนยสัตว์ พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาอันเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ทรงอนุเคราะห์เกื้อกูลสัตว์โลกทั้งหลาย ด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ นับแต่ตรัสรู้ตรารบจนกระทั่งดับขันธปรินิพพาน จะเห็นได้จากข้อความในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงความมีพระเมตตาและพระกรุณาธิคุณตอนหนึ่งว่า พระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ยากที่ชนทั้งหลายจะเข้าใจได้โดยง่าย พระองค์จึงได้ทรงน้อมพระทัยเพื่อไม่แสดงธรรมนั้นแก่ชนทั้งหลาย ท้าวสหัมบดีพรหม ทรงทราบความคำรินั้น จึงมาทูลอาราธนาขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อให้ทรงเห็นแก่ผู้พอจะรู้ธรรมตามได้ เพราะผู้ที่พอจะรู้ธรรมตามได้ยังมีอยู่ ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของมนุษย์ ดังนี้

“เหล่าสัตว์ที่มีรูปในดวงตาน้อยก็มี ที่มีกลิ่นในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกตระหนกถึงโทษภัยในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนดังในกอบุบล กอประทุม หรือ กออุณทริก” (วิมพา.(ไทย) ๔/ ๘/๑๑)

ดังนั้น การแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนเพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทต่างๆ โดยคำนึงถึงตัวผู้เรียนและเนื้อหาที่สอนเป็นสำคัญ กล่าวคือ ทรงสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจยากหรือยังไม่รู้ไม่เข้าใจ พระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครูที่มีวิธีการสอนที่ล้ำเลิศ ทรงเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน สามารถประยุกต์หลักธรรมและการจูงใจที่เหมาะสมสั่งสอนสาวกให้เข้าใจและพัฒนาตนเองได้อย่างยอดเยี่ยม ดังปรากฏให้เห็นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอด คุณสมบัติของพระองค์มีอยู่สองประการที่บ่งบอกถึงความเป็นครูโดยตรงคือ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกคนที่ไม่มิผู้เทียบเท่า สดฺดา เทวมนุสฺसानํ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทำงานประกาศคำสอนอย่างได้ผลในชั่วระยะเวลาเพียงแปดเดือนที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนา (พระมหาประทีป พิชทองกลาง, ๒๕๔๖, น. ๒)

พุทธวิธีในการสอนตามที่ปรากฏเป็นหลักฐานในทางพระพุทธศาสนานั้นมีหลายวิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมแก่ผู้ที่พระองค์ทรงสอน ดังจะเห็นว่า เมื่อจบการสอนหรือการสนทนาจึงมักจะได้รับผลสมความมุ่งหมาย คือผู้ฟังได้บรรลุมรรคผลในระดับต่างๆ บ้าง แสดงคนเป็นพุทธมามกะบ้าง สุดแล้วแต่ลักษณะความสามารถของแต่ละคน ซึ่งไม่เหมือนกันและไม่เท่ากัน (พระ ชยสร สมบุญมาก, ๒๕๔๓, น.๑)

ธรรมะเป็นเรื่องนามธรรมที่มีเนื้อหาลึกซึ้งและยากที่จะเข้าใจ ยิ่งเป็นธรรมะระดับสูงสุดก็ยิ่งลึกล้ำและยากแก่การอธิบายให้เข้าใจยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้แล ในเบื้องต้นพระพุทธองค์จึงทรงมีพระดำริไม่สั่งสอนสัตว์โลก หลังจากพระองค์ได้พิจารณาอย่างรอบคอบที่จะตรัสสอนธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่สัตว์โลก ด้วยพระมหากรุณาธิคุณและด้วยความสามารถพิเศษในการสั่งสอน จึงทำให้การเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ประสบความสำเร็จ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ๒๕๔๐, น. ๖๐)

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นว่าหมู่สัตว์โลกมีอุปนิสัยแตกต่างกัน อุปมาเหมือนดอกบัวสี่เหล่า คือบางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ บางเหล่าเจริญแล้วแต่ยังจมอยู่ในน้ำ บางเหล่างอกขึ้นเสมอน้ำ บางเหล่าพ้นน้ำแล้วเมื่อถูกแสงอาทิตย์ก็พร้อมที่จะบาน เมื่อทรงทราบดังนี้แล้วจึงทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม (วิเชียร มีผลกิจ, ๒๕๔๓, คำนำ) เพื่อผลสัมฤทธิ์ในการสอน พระพุทธเจ้าทรงแบ่งผู้เรียนเป็น ๔ ประเภท ตามระดับภูมิปัญญา คือ

ก. บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุกมฤตัญญู เทียบกับบัวพ้นน้ำ แต่พอรับสัมผัสศรีศมีตะวันก็จะบาน ณ วันนั้นเอง

ข. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตัญญู เทียบกับบัวปริ่มน้ำจักบานวันรุ่งขึ้น

ค. บุคคลผู้พอจะหาทางคอยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการชักเยื้องให้เข้าใจได้ต่อไป เรียกว่า เนยยะ เทียบกับบัวได้พ้นน้ำ จักบานในวันต่อๆ ไป (อง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๑๖๑)

ง. บุคคลผู้ค้อยปัญญา มีดวงตาทึบมืด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ เทียบกับบัวจมใต้น้ำ นำจักเป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า^๑

^๑ การจำแนกบุคคลที่พบในพระไตรปิฎก และในเนติปกรณ์แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ อุกมฤตัญญู วิปจิตัญญู และเนยยะ ส่วนในอรรถกถาจำแนกบุคคลเป็น ๔ ประเภท โดยเพิ่มอีกหนึ่งประเภท คือ ปทปรมะ

เมื่อแบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่มตามสติปัญญาแล้ว โอกาสที่พระพุทธเจ้าจะสอน พระองค์จะทรงเลือกคำพูดหรือเวลาพูด เลือกสิ่งแวดล้อมในขณะที่พูด เพื่อให้คำพูดนั้นบังเกิดความสัมฤทธิ์ในการสอนมากที่สุด จนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสติปัญญาของผู้เรียนได้ (พระชยสร สมบุญมาก, ๒๕๔๓, น. ๑๗)

วิธีการสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงใช้โปรดเวไนยสัตว์ที่ทรงใช้บ่อยและได้ผลวิธีหนึ่งคือการใช้อุปมาอุปไมย การสอนโดยใช้เทคนิคอุปมาอุปไมยเปรียบเหมือนสื่อการสอนที่โยงความรู้เดิมของผู้เรียนกับสิ่งที่พระองค์จะตรัสสอนเพื่อให้เข้าใจได้อย่างรวดเร็วและแจ่มแจ้ง การอุปมาอุปไมยเป็นการทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรมหรือทำของยากให้ง่าย

วิธีการสอนโดยการใช้อุปมาอุปไมยจึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่เสมือนเป็นเครื่องมือสำคัญในการสั่งสอนสัตว์โลก เป็นความชาญฉลาดของพระพุทธองค์ เพราะเป็นการใช้สื่อที่หาได้ง่าย เป็นสื่อธรรมชาติหรือวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติและใกล้ตัวหยิบยกมาใช้เพื่อการสั่งสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ดังปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก เช่น

“ภูเขาศิลาล้วนไม่หวั่นไหวด้วยแรงลมฉันใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะค่านินทาสรรเสริญฉนั้น” (จ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๒๒)

“คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแก่กลางเหมือนโคถึก เนื้อของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่” (จ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๓๐)

“เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉนั้นใด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้นของโพชฌงค์ ๗ ฉนั้น”^๒ (สัมมา.(ไทย) ๑๕/๓๑๑/๑๐๕)

^๒ โพชฌงค์ ๗ ๑. สติ คือ ความระลึกได้ ๒. ธรรมวิริยะ คือ เพียรธรรมสอดส่องสืบค้นธรรม

๓. วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียร ๔. ปีติ คือ ความอิ่มใจ ๕. ปัสสัทธิ คือ ความสงบใจ ๖. สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น ๗. อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง

จากการได้ศึกษาข้อมูลในเบื้องต้นของการสอน โดยการใช้อุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้า จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก พบว่าพระพุทธเจ้าได้ใช้การอุปมาอุปไมยเป็นเครื่องมือ ในการสอนธรรมะแก่เวไนยสัตว์ตั้งแต่ระดับพื้นฐาน (ศีล) ระดับกลาง (สมาธิ) และระดับสูง (ปัญญา) ซึ่งได้ผลอย่างน่าอัศจรรย์ การอุปมาเป็นกลวิธีที่น่าศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบ และวิธีการใช้ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด อันจะเกิดประโยชน์แก่ผู้สอนในทุกระดับชั้น ดังนั้นการวิจัยนี้จึง ต้องการศึกษาดังวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้การอุปมาอุปไมยในการเผยแผ่ธรรมะ

๑.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๕๑) กล่าวว่าในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็น จุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับ ผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับความฉ้าง ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง พบขวานาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนา เรื่องไครเพทหรือเรื่องธรรมของพราหมณ์ บางทีก็ทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้ง เป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดขฤลิษฐ์บุชาไฟ ก็ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า “อะไรๆ ร้อน ลูกเป็นไฟหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลูกเป็นไฟและนำเข้าสู่ ธรรม บางทีก็ทรงใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขาู้ตัวเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไปให้

การจงใจในการสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์จะไม่ทรงใช้วิธีใดวิธีหนึ่งเป็นการเฉพาะ แต่พระองค์จะเลือกวิธีการจงใจที่เหมาะสมกับบุคคลที่พระองค์ทรงต้องการสอน การเลือกคน เป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนา ในการสั่งสอนคนแต่ละถิ่นหรือแต่ละ หมู่คณะมักเริ่มต้นที่คนผู้เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นทำให้ การประกาศพระศาสนาได้ผลรวดเร็วและเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์ นอกจากนี้ ต้องรู้จักเลือกวิธีการให้เหมาะกับบุคคลแล้ว การรู้จักจังหวะและโอกาสก็เป็นเรื่องสำคัญ

เมื่อยังไม่ถึงจังหวะหรือเป็นโอกาสต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปหรือสูญเปล่า แม้ในการเผยแผ่ศาสนาแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงติดตามจังหวะและโอกาสด้วย เช่น ในระยะแรกของการประกาศศาสนา ในวันมาฆบูรณมี หลังตรัสรู้อริยสัจธรรมได้ ๑ ปี เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นและเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ก่อนที่จะแยกย้ายกันไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงรู้จักการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าซึ่งกลวิธีด้านนี้ต้องอาศัยไหวพริบปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการและกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไป (พระมหาประทีป พืชมงคล, ๒๕๔๖, น. ๒๕)

สุนน อมรวิวัฒน์ (๒๕๑๓) กล่าวว่า การศึกษาตามแนวของพระพุทธศาสนานั้นเน้นแรงจูงใจเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงเน้นเสมอว่า การฝึกอบรมตนนั้นมีความยากลำบาก มีลักษณะที่ต้องอดทนบากบั่น ต้องต่อสู้กับนิวรณ์และกิเลสที่ยั่วยุอยู่ตลอดเวลา การสอนของพระพุทธเจ้าจึงได้ใช้การจูงใจด้วยวิธีการต่างๆ การจูงใจในการสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้น มีลักษณะที่สอดคล้องวิธีสอนและวิธีแสดงธรรม เน้นวิธีสอนไว้ ๔ ประการคือ ศิลปะวิธี ที่รู้จักกันทั่วไปว่าเป็น “รสสี่” หรือ “วาทศิลป์สี่” แห่งการสอน พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *พุทธจริยธรรม* ตอนว่าด้วย คนกับมรรคาสำหรับคนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษาว่า ในแวดวงผู้สอนทางพระพุทธศาสนา รู้จักลีลาทั้งสี่ ในรูปของ “รสสี่” หรือ “วาทศิลป์สี่” แห่งการสอนโดยจำแนกลีลาทั้งสี่ไว้ดังนี้

- ลีลาที่หนึ่ง : สันตัสสนา สอนโดยชี้ชัด
- ลีลาที่สอง : สมาทปนา สอนโดยชี้ชวนให้ปฏิบัติ
- ลีลาที่สาม : สมุคเตชนา สอนโดยเร้าใจให้ปฏิบัติ
- ลีลาที่สี่ : สัมปหังสนา สอนโดยปลุกใจให้ร่าเริง

บุญชอบ เริงทรัพย์ (๒๕๒๐) ได้ศึกษาหลักการอุปมาอุปไมยซึ่งได้นำเอาหลักการเปรียบเทียบทั้งด้านอักษรศาสตร์การใช้ภาษาศาสตร์ทั้งในยุคพุทธกาล การเปรียบเทียบด้านพุทธวิธีการสอน ด้านประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมและด้านสาธารณสุข เมื่อนำมาศึกษาถึงข้ออุปมาอุปไมยเพื่อทราบสิ่งต่างๆ ได้อย่างกระจ่างชัดแล้ว ซึ่งทำให้ทราบเนื้อหาทั้งด้านอักษรศาสตร์การใช้ภาษามีความคล้ายคลึงกับภาษาไทย

โดยมีลักษณะดังนี้ การอุปมาอุปไมย ๔ แบบ คือ อุปมาก่อนกล่าวความตามหลัง กล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน กล่าวอุปไมยตามแล้วนำเอาตัวอุปมา มากกล่าวปิดท้ายอีกครั้งหนึ่ง ใช้ความล้อมอุปมาคือ กล่าวอุปไมยก่อนอุปมาตามหลังแล้วนำเอา ความอุปไมยกล่าวปิดท้ายอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งอุปมาแต่ละอย่างนั้นล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับ ชีวิตประจำวัน

พระมหาวิสิษฐ์ ปญญาวฑฒโน (๒๕๔๕) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องอุปมาภดาในมิลินทปัญหา” จากงานวิจัยพบว่า การศึกษาอุปมาภดาในมิลินทปัญหาทำให้ ทราบเรื่องเนื้อหาของหลักธรรมที่ยังไม่กระจ่าง ทำให้กระจ่างแจ่มแจ้งได้ด้วยวิธีการอุปมาอุปไมย ซึ่งอุปมาภดาในมิลินทปัญหา นั้นมีเรื่องที่ยังเป็นที่สงสัยกันอยู่ทุกยุคทุกสมัย เช่น เรื่องข้อปฏิบัติใน พระพุทธศาสนา เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องบุญบาป เรื่องที่เป็นประเด็นทางศาสนาทั่วไปซึ่ง ท่านได้สรุปเรื่องการอุปมาอุปไมยไว้ ๔ ประเด็น คือ

๑. อุปมา อุปไมยเกี่ยวกับลักษณะแห่งธรรมทั่วไป
๒. อุปมา อุปไมยเกี่ยวกับปัญหาเงื่อนไขเดียว
๓. อุปมา อุปไมยเกี่ยวกับปัญหาสองเงื่อนไข
๔. อุปมา อุปไมยเกี่ยวกับพระโยคาวจร ผู้ปฏิบัติกับสิ่งต่างๆ ที่เป็นรูปธรรม ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ทำให้เข้าใจง่ายและชัดเจน

ฉันทันท์ ประกายสันติสุข (๒๕๔๒) ได้ศึกษาประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ ธรรมพบว่า การโน้มน้าวใจ ผู้รับสาร/ผู้เข้ารับการอบรมให้คล้อยตามเนื้อหาสาระธรรมะโดยการ ใช้ สื่อต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ จนทำให้ผู้รับสารเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการรู้และสำนึก อารมณ์ความรู้สึกและพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในแนวทางที่ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

อัญชลี ธีรเนตร (๒๕๔๓) ได้ศึกษากลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจใน หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ผลการวิจัยพบว่า

๑. การโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจะเริ่มต้นด้วยการเล่าเรื่อง ซึ่งช่วยจูง ใจผู้ฟังให้สนใจในเนื้อหาและมีวิธีการดำเนินเรื่อง โดยการใช้หลักฐานอ้างอิงคำสอนด้วยการอธิบาย ให้ละเอียด การพรรณนาขยายความ การบอกเล่าจากประสบการณ์ตรง การยกตัวอย่างและ เปรียบเทียบกับสิ่งใกล้ตัวทำให้เห็นภาพชัดเจนและน่าเชื่อถือ

๒. การยกตัวอย่างและการเปรียบเทียบจะใช้เรื่องเล่าที่เป็นเรื่องสั้นๆ ไม่ซับซ้อน เหตุการณ์ต่างๆ มีความสัมพันธ์กันตามหลักเหตุและผล สามารถติดตามและเห็นจริงได้

๑. การยกตัวอย่างเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยในการอธิบายหัวข้อธรรมะซึ่งเป็นนามธรรม ให้เป็นรูปธรรม โดยสิ่งที้นำมาเปรียบเทียบเป็นธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่ เคยมีประสบการณ์มาก่อนจึงสามารถสร้างมโนภาพตามตัวอย่างที้นำมาเปรียบเทียบและเข้าใจในหลักธรรมนั้นๆ ง่ายขึ้น

๔. การอธิบายธรรมะที่เป็นนามธรรมโดยการใช้คำสั้นๆ ง่ายๆ และเป็นคำที่มีความหมาย ในตัวเองเป็นรูปธรรมที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุจริง ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

พระมหากษัตริย์การ วิสุทฺโธ (มาฆพิมล) (๒๕๔๕) ได้ศึกษาเรื่อง “พุทธวิธีการสอนแบบอุปมาโวหารในอรรถกถาธรรมบท” สรุปได้ว่า วิธีการต่างๆ ทีนำมาสอนนั้นเปรียบเทียบเหมือนแผนที่ในการเดินทางซึ่งจะนำพาผู้ปฏิบัติเดินทางอย่างถูกต้องตามเป้าหมาย หลักคำสอนนั้นมีมากมาย แต่มีเป้าหมายเดียวกันคือ พระนิพพาน อยู่ที่ผู้ปฏิบัติจะนำวิถีใดไปปฏิบัติตามวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าหมู่ชนทั้งหลายได้รับฟังแล้วเกิดความประทับใจ ฟังแล้วเข้าใจได้ง่ายถูกต้องและสมบูรณ์ชี้ให้เห็นภาพได้ชัดเจนโดยการเปรียบเทียบ ก็คือการใช้วิธีอุปมาโวหารได้ทรงแสดงลักษณะและรูปแบบของอุปมาโวหารไว้อย่างเด่นชัด ๓ ประการคือ (๑) ใช้อุปมาตามข้อเท็จจริงทีเคยรู้เคยเห็นมา เช่น ช้างเป็นสัตว์อวดทนกี้นำมาเปรียบเทียบกับบุคคลทีมีความอดทน (๒) ใช้ลักษณะคล้ายคลึงกันของคำอุปมามาเปรียบ เช่น เปรียบม้าทีอบรมคิดแล้วเหมือนคนทีถูกอบรมคิดแล้วเป็นต้น (๓) ใช้อุปมาเด่นชัด เช่น อุปมาว่าบุคคลฟังเว้นบาปเหมือนพ่อค้าวันทางทีมีภัย เหมือนคนมีชีวิตอยู่เว้นยาพิษ เป็นต้น รวมทั้งมีกลวิธีอื่นๆ ประกอบการสอน

อนึ่ง ในเทคนิควิธีการสอนของพระพุทธเจ้าทีทรงใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนาทีมีประสิทธิภาพอย่างหนึ่งคือ การใช้อุปมาในการสอน การอุปมาเป็นวิธีอันแยบคายเพื่อให้ผู้รับฟังเข้าถึงสิ่งทีละเอียดลออ ประณีต ยากแก่การเข้าใจง่าย จวบจนสมัยปัจจุบันในการเผยแผ่ธรรมะก็ยังมีนิยมใช้การอุปมากันอย่างแพร่หลาย ดังนั้น จึงสมควรทีจะมีการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการใช้อุปมาเพื่อเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนทายาทต่อไป

มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาแนวทางการอุปมาของพระพุทธเจ้าทีเรียกว่า “อรรถสัมพันธ” หมายถึง การศึกษาถึงเหตุของการอุปมาและผลลัพธ์จากการอุปมานั้น ในกระบวนการสอนของพระพุทธเจ้าด้วยการอุปมากับสิ่งต่างๆ ทีได้ผลในการสอนอย่างดียิ่งนั้น อาจเป็นเพราะการอุปมากับสามารถเชื่อมโยงในสิ่งทีพระองค์ทรงต้องการอธิบายนั้น ได้อย่างชัดเจน แจ่มแจ้ง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงสาเหตุทีพระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้สิ่งต่างๆ ในการสอนด้วยการอุปมาและผลลัพธ์จากการอุปมานั้น เพื่อประยุกต์ใช้การสอนของพระพุทธเจ้ากับการเผยแผ่ธรรมะในยุคปัจจุบัน

และจากการศึกษาค้นคว้าในเบื้องต้นพบว่า ยังไม่พบงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการอุปมาของพระพุทธเจ้าแบบ”อรรถสัมพันธ์” ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงใคร่ศึกษาอย่างละเอียดถึงเทคนิควิธีการใช้อุปมาอรรถสัมพันธ์ของพระพุทธเจ้าเพื่อจะเป็นแนวทางในการส่งเสริมวิธีการเผยแผ่พระธรรมอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๓.๑ ได้ทราบวิธีการสอนด้วยการอุปมาของพระพุทธเจ้า
- ๑.๓.๒ ได้แนวทางการเผยแผ่ธรรมะตามวิธีการสอนด้วยการอุปมาของพระพุทธเจ้า

๑.๔ วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

๑.๕ ขอบเขตและวิธีดำเนินงานวิจัย

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตและวิธีดำเนินงานวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในงานวิจัยนี้มีขอบเขตเนื้อหา คือ (๑) ศึกษาความหมายของอุปมา (๒) ประเภทของอุปมา (๓) ความสำคัญของอุปมา (๔) เหตุผลในการอุปมา (๕) ลักษณะของการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า (๖) ประโยชน์/ผลสัมฤทธิ์ของการใช้อุปมา (๗) เสนอวิธีการสอนด้วยการใช้อุปมาเพื่อประยุกต์ในการสั่งสอนและเผยแผ่พุทธธรรม

๑.๕.๒ วิธีดำเนินงานวิจัย

๑. งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และวิเคราะห์เอกสาร (Documentary analysis) ที่มุ่งศึกษา ค้นคว้า รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิธีการสอนด้วยการอุปมา จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสอนด้วยการอุปมา รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลปฐมภูมิจาก พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ (BUDSIR VI for Windows) version ๖ สำนักคอมพิวเตอร์มหาวิทยาลัยมหิดล บนแผ่นซีดีรอม (CD-ROM) ชื่อโปรแกรมว่า (The computerization of the Pali Canon and Buddhist Reference Suit) ของโครงการ BUDSIR (Buddhist Scriptures information Retrieval)

๒. ในการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary analysis) จะใช้ทฤษฎีการวิเคราะห์ทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า วิธีแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือพิจารณาให้เข้าใจหลักการกับความมุ่งหมาย (การใช้การอุปมาและความมุ่งหมายในการใช้อุปมา) โดยการแยกแยะสถานการณ์ต่างๆ สิ่งที่ถูกอุปมา จัดประเภทของสิ่งที่ถูกอุปมา เพื่อทราบความหมายที่ลึกซึ้งในการอุปมานั้นๆ หากกล่าวให้สั้นๆ คือ ศึกษาสาเหตุของการอุปมานั้น แยกประเภทของสิ่งที่อุปมาและ อธิบายความหมายในการอุปมากับสิ่งนั้นๆ

๑. นำข้อมูลมาวิเคราะห์ สรุปลงและรายงานผล

๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย

อุปมา หมายถึง ข้อความที่นำมาเปรียบเทียบ การอ้างมาเปรียบเทียบ ข้อเปรียบเทียบ มักใช้เข้าคู่กับอุปไมย

อุปไมย หมายถึง การเปรียบเทียบกัน ข้อความที่ควรจะนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ควรจะนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ (สมพร อากาศโร, ๒๕๔๘, น. ๕)